

MIHAI POP

A FOLKLÓRRENDEZVÉNYEK TUDOMÁNYOS MEGALAPOZÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE

Az itt következőkben arról mondanék véleményt, hogy mennyire szükséges a tudományos megalapozás az olyan rendezvényekben, amelyek a folklórt beépítik napjaink kulturális életébe. Főleg olyan megnyilvánulásokban szükséges ez, amelyek felhasználják a folklórt a szocialista társadalom emberének kialakítására irányuló formatív elemként, a jelenkori társadalom személyközi vagy csoportközi pozitív viselkedési modelljének sajátos rendeltetésű alkotóelemeként.

Úgy vélem, e kívánalom nem igényel különösebb igazolást, hiszen ma már mindnyájan egyetértünk abban, hogy bármilyen jellegű gazdasági, társadalmi cselekvést, bármilyen termelési eljárást tudományos alapokra kell helyezni, és az anyagi javak termelése terén ez a dolog már jórészt meg is valósult. Talán mégis helyénvaló megjegyezni, hogy a kultúrában és főleg a tömegnevelő kulturális tevékenységben nagyon sok eljárás tudományosan – sajnos – még nem teljesen megalapozott, különösen azokon a rendezvényeken, amelyek folklórt: népköltészetet, népzene, néptáncot, népszokást vagy más folklórjavakat „értékesítenek”.

Mit is jelent ebben az esetben a tudományos megalapozás? Elsősorban azoknak a dolgoknak az alapos ismeretét, amelyekkel foglalkozunk, annak a társadalmi-kulturális valóságnak az ismeretét, amelyben tevékenykedünk, a célokét, amelyek érdekében a folklóralkotásokat felhasználjuk, tulajdonképpen – általánosabb megfogalmazásban – azoknak a komplex kapcsolatoknak az ismeretét jelenti, amelyek a hagyományos népi kultúra és az ipari társadalom modern kultúrája között létrejöhetnek. Ez feltételezi mindenekelőtt azoknak a folklórelemeknek az ismeretét, amelyekkel mai kulturális életünk operál akkor, amikor ezeket a kapcsolatokat kialakítja, a kapcsolatrendszer szintjeit, a tipikus lehetőségeket, amelyek keretében ezek megvalósulhatnak, és a motivációkat, amelyek egyik vagy másik lehetőség mellett szólnak; azokat az összefüggéseket, amelyekben ez minden esetben konkrétan megvalósul; azoknak a

folyamatoknak a kibontakozását, amelyek a hagyományos népi kultúrát a kortárs ipari társadalom kultúrájába átviszik; azokat a funkcionális változásokat, amelyek a kulturális jelenségeket érik az átvitel folyamatában, és mindezen mutációk következményeit e jelenségek szerkezetére és jelentésére vonatkozóan.

Az ilyen jellegű megismerés teljes problémaköre meghaladja annak határait, amit szokásosan folklorisztikának nevezünk. Alapvető szociológiai, mindenekelőtt művelődésszociológiai ismereteket kíván. Talán ez az oka annak, hogy több nyugati országban etnoszociológiának nevezik azt a tudományt, amely a népi kultúrát ebből a szempontból vizsgálja. De a teljes problémakör átfogása, a mai folklór realitásainak tudományos megismerése, minden megismerendő vetülete, minden tisztázásra váró problémája adekvát, multidiszciplináris megközelítést kíván. Ez viszont feltételezi a kultúra különböző ágazatai – irodalom, zene, tánc; szokások, mítoszok, népművészet, társas viselkedések, társadalmi-gazdasági struktúrák, társadalmi-kulturális folyamatok stb. – kutatási elméletének és metodológiájának ismeretét.

A modern nyelvészet és kommunikációelmélet elveire alapozott kulturális antropológiai vizsgálatok abból a feltevésből indulnak ki, hogy minden kultúresemény, mint a közösségi élet eseménye, cserét feltételez: javak, szolgáltatások, információk cseréjét. Ebből következik, hogy a folklórtények is kommunikációs események. Feltételeznek egy közlőt és egy befogadót, akik az üzenetet leadják, illetve felfogják. Az üzeneteket egy kódrendszer alapján kódolják és fejtik meg. A népi kultúra kódját (a kommunikációs esemény grammatikáját) azok ismerik, akik közlik és veszik az üzenetet. Úgy kommunikálnak vele, mint az anyanyelvvél, amelyet beszélnek, de nyelvtanát elméletileg nem ismerik. A kód tehát a kommunikációs esemény velejárója. A kommunikációba maguk a szabályok is belefoglaltnak. A tudományos kutatás rendeltetése, hogy értelmezze őket, hogy kidolgozza a kulturális kommunikáció szabályrendszerének nyelvtanát.

Hagyományos folklórkommunikáció esetében a közlő és befogadó nem más, mint egy-egy társadalmi csoport, mivelhogy minden folklórtény szocializált. Ezen nemcsak a konkrét, élő társadalmi csoport értendő, hanem a közlő esetében az elődök egész sora, akik az idők folyamán hozzájárultak a folklórtények,

a hozzánk eljutott üzenetek megalkotásához. Az egyén egy reális adó, a csoport képviselője, akitől népdalt vagy mesét gyűjtünk, de mögötte áll a virtuális közlők egész sora, akik mindezeket a hagyomány révén átadták nekünk. A helyzet hasonló a vétel aktusában is. A befogadó a maga során közlő is lehet, és ezáltal kiindulópont – a vétel pillanatában – egy egészen hosszú, talán végtelen sor utód élén, aki átveszi és tovább közvetíti az üzenetet.

E belső mechanizmus alapján működik a hagyomány továbbadása. Mindezek a hagyományos folklór életének lényeges rugói, és a kortárs folklór valóságában való érvényesülésük alapján megítélhetjük, hogy bizonyos folklórműfajok még életképesek-e, hogy a repertoár bizonyos elemei a hagyomány szintjén autentikusak-e, vagy az új kultúrának csupán népi eredetű származékai.

A folklórtények autentikusságával kapcsolatosan gyakran kerül szóba a formák változatossága. Egészében tekintve a folklórtények szervezett rendszert alkotnak, amelyben mindenik egy bizonyos tipológiai osztályba helyeződik. Ebből a szempontból a tudományos kutatás elsődleges tárgyát nem az elszigetelt tények, a formaváltozások, hanem a tipológiai osztályok képezik. Minden tipológiai osztály alapját egy saját szerkezeti modell alkotja, és ez a társadalmi csoportok által ismert modell-működésbe jön, valahányszor egy alkotás születik az illető tipológiai osztályból. Ezek az alkotások nem mások, mint tárgyasulások a modellnek, amely – akárcsak egy hasonló nyelv-tani természetű lehetőség (például egy összetett mondat szerkezete) – csak egy konkrét alkotás révén kel életre. Az idők folyamán, egy hosszú közvetítési folyamatban az alkotások mint a virtuális modell közvetlen megnyilvánulásai rögzítődnek, és ezeket nevezzük általában folklórtényeknek: egy ének, egy mese, egy tánc stb. Ugyanakkor vannak bizonyos formulák, előregyártott elemek, amelyeket a folklór egyéniségei felhasználnak. Ezeknek a funkciói azonosak a nyelv lexikális elemeinek, verbális formuláinak funkcióival.

A kódrendszer, amelynek alapján az üzeneteket kódolják és dekódolják, a tipológiai osztályok modelljei, a folklóralkotások formulái, melyek mint entitások közszájon forognak és közérthetőek, együttesen a folklór szocializált jellegét bizonyítják. Ebből adódóan, akárcsak a nyelvben, a szocializálódás abban

nyilvánul meg, hogy a kommunikáció aktusában mindaz, amit közölnek, érthető azok számára, akiknek közlik, hogy a partnerek ezekkel az elemekkel folklórdialógust folytathatnak.

A fentiek előrebocsátásával kijelenthetjük, hogy amikor egy folklóralkotást a mai művelődési élet körülményei között művészi szinten értékesíteni akarunk, nem elegendő egy variáns átvétele. Szükséges ismerni a tipológiai osztályt, amelyhez tartozik. Ki kell emelnünk a modellt és utána, ezen az alapon kell megalkotnunk az új változatot, a modell új konkretizálódását az illető tipológiai osztály saját kódelemeinek felhasználásával.

A folklórtények, társadalmiasult jellegük ellenére, nem mentesek a kétértelműségtől. Ha minden folklórtényt egy tipológiai osztály minden konkretizálódását a szó tágabb értelmében vett szöveggént fogunk fel, ez a szöveg meghatározott szövegösszefüggésben, meghatározott szinten és tartalommal valósul meg. A szemiotika szemszögéből vett értelme, a jel igazi jelentése viszont nem fejthető meg másképpen, mint a közlés funkciójának, megvalósulási szintjének, a kontextusnak és a szituációnak az ismeretében. Ennek oka pedig az, hogy a jelek több jelentésűek.

A folklórtények nemcsak azért szinkretikusak, mert legtöbbször többféle nyelvezet együttműködésében realizálódnak: a népdal a költészet és a zene nyelvezete révén, a tánc a koreográfia, a zene, s ha táncszót is kiáltanak, a költészet eszközeivel; a mese az élőszó és a mimika, a rítusok és szokások pedig egy egészen összetett nyelvezet által. Az effajta szinkretizmuson túl, amely többféle értékkel ruházza föl a folklórszövegeket, és lehetővé teszi a befogadó számára, hogy válogasson a nyelvezetek között, hogy értékrendet állítson föl, ott van még a funkciók, a szintek szinkretizmusa is, amelyben létrejönnek a tipológiai osztályok modelljei, a folklórszövegek. Így például a lakoldalmi szokásnak mint nagy komplexitású folklórszövegnek társadalmi, de jogi, gazdasági funkciója is van, társadalmi szinten valósul meg, megelőző és védő rítusokat hajt végre, a szertartások keretében pedig, ünnepélyes aktusok által szentesítve, létrehozza a fiatalok közti köteléket. Művészi szinten figyelemre méltók a viselet, a költészet, a lelki emóció keltette esztétikai élmények, a főszereplők és hozzátartozók reakciói.

A funkciók és szintek szinkretizmusában működik a hierarchizálás és az opció esélyének elve. Az opciót a csoport vagy egyének társadalmi-kulturális helyzete, kedélyállapota hatá-

rozza meg. A szinkretikus szövegbe felvett elemek hierarchiája, sem a nyelvezet, sem pedig a funkciók szintjén nem rögzített véglegesen. Változik a helyi összefüggések viszonyában, amelyben a szöveg realizálódik. Az alkotások mutációja bekövetkezhet épp egy kommunikációs aktus keretében, amikor a nyelvezetek, a funkciók és szintek hierarchiája nem azonos annál, aki közli, és annál, aki befogadja az üzenetet. Ilyenkor, akár csak a folklóralanyok esetében, előnyben részesül a szöveg egyik vagy másik értéke, mely aztán konkrétan kirekeszti a kétértelműséget. A kétértelműség és a folklórszövegek egyik vagy másik értéke iránti opció lehetősége biztosítja, a kulturális élet szintjén, az időtállóság mellett a széles körű területi szétszóródást is. A folklórszövegek esetében az idők folyamán megfigyelhető a mitológiai vonatkozástól való eltávolodás, a szemléletbeli előrehaladásnak tulajdonítható fokozatos deszakralizáció, a nem objektív, nem tudományos felfogás lépésről lépésre való kimaradása az emberek tudatából, az emberi létnek a tudományos világszemléletre való lépcsőzetes épülése nyomán. A szinteknek emez egymásutáni mutációs folyamatában a művészi vonatkozás a mitológiai és társadalmi fölé emelkedik. A rítusok változási iránya a ceremónia, a látvány irányába mutat, a hősénekek a sárkányokkal vívott harc teréről a reális nemzeti vagy társadalmi erővel vívott harc területére tolnak át. A rituális, mitológiai, szakrális értelmű régi jelek, jelképek metaforákká válnak, melyeknek szépségét érzékeljük, de amelyeket meg kell fejtenünk, visszafelé menve, a szöveg felszíni olvasásától a jelentések mélységei felé.

A folklórszövegek többértelműségének, a többértelműség, valamint a mutációk, jelentésváltozások esélyeinek ismerete szintén fontos a folklór autentikus, művészi értékesítéséhez. Az erre irányuló kutatások annál fontosabbak, minél inkább lehetővé teszik, hogy a folklórszövegek festői kulturális realitásainak felszíne alatt magasrendű esztétikai értékeket, mély emberi jelentéseket fedezzünk fel. A mély emberi jelentések jelen vannak a nagy mítoszokban, a folklór gyönyörű metaforáiban, de csak megfejtésükkel tudatosíthatjuk a mai emberben a hagyományos folklór lényegét, humánumát, művészi értékét.

A folklórtények olykor szubjektív csodálata keltette pillanatnyi, felszínes benyomások helyett a belső értékekre irányuló tudományos kutatás, a strukturális és szemantikai elemzés kizárja csupán a festőiség érzékelését, az értékítélet nélküli

esztétikai élvezetet, és eljuthatunk a hagyományos alkotások mélyen emberi jelentéseinek értékeléséhez, szocialista kultúránkba való integrálásához. Felfedezhetünk például olyan hagyományos társadalmi-kulturális modelleket, amelyek a kommunikáció, a személy- és csoportközi kapcsolatok szintjén jól működnek; hosszas hagyomány folytán kikristályosodott viselkedési módokat, az emberi vágy és a megvalósítás lehetősége közötti szakadékot áthidaló megoldásokat kínálnak fel. Ezek a társadalmi-kulturális modellek csak akkor emelhetők ki, ha tekintettel vagyunk a hagyományos kultúra globális összefüggéseire, a konkrét kutatás szintjén pedig a jól meghatározott minták alapján. Viszont kiemelésük feltételezi a folklórszövegek teljes megértését, tehát jórészt integrálásukat is a kortárs kultúra folyamatába.

Mindezekkel a modellekkel szemben, amelyek a múltbeli folklórtényekben realizálódtak és realizálódnak ma is azokban a társadalmi csoportokban, amelyekre túlsúlyban a népi kultúra jellemző, a folklórt mostanság hordozó társadalmi-kulturális modellek – a műsoros előadások, hangversenyek, fesztiválok, rádió- és televízióműsorok, filmek, könyvek – azonosak az összes kulturális rendezvényekre jellemzőkkel. Ilyen szempontból már nem tesznek különbséget a népi és nem népi kultúra között. Arról a fontos egységesítő folyamatról van szó, mely a szocialista kultúra sajátja. Ennek a folyamatnak jelenleg két különböző helyzetét ragadhatjuk meg: az egyik azokra a közösségekre jellemző, amelyek megőrizték hagyományos társadalmi-kulturális modelljüket, viszont repertoárjuk nem népi kulturális javakat asszimilál, a másik pedig azokra a közösségekre, amelyek modern kulturális modelljükbe folklórjavakat is bevisznek. Mind a két esetben figyelmünket a repertoárokra kell összpontosítanunk, mivel éppen olyan káros az értéktelen városi kulturális termék behatolása a hagyományos társadalmi-kulturális modellekbe, mint a kétes értékű, nem hiteles folklórtények megjelenése az ipari társadalom kulturális modelljeinek repertoárjában.

A tudományos kutatásnak különös figyelmet kell tehát szentelnie nemcsak a folklórral kapcsolatos problémáknak, hanem a hagyományos és a modern kultúra közti viszonynak, és mindannak, aminek a folklóron kívül köze lehet a szocialista társadalom emberének formálásához. Sőt azt mondanám, hogy épp ez utóbbira volna kívánatos jobban odafigyelni, a modern kul-

túra formatív értékű elemeire, annál az oknál fogva, hogy itt a társadalmi-kulturális modellek még nem kristályosodtak ki minden esetben, még nem nőttek fel a hagyományos modellek általános érvényessége és időtállósága szintjére. És főleg azért, mert társadalmunk fejlődésének természetes folyamatában olyan embertípust kell kialakítanunk, amely képes élni a kulturális javakkal, és örvideni tud mindannak, ami érvényeset a modern kultúra alkotott.

A kulturális munka tudományos megalapozásának szükségességéről lévén szó, fontosnak véltük, hogy az elméleti, általános jellegű elvárásokkal párhuzamosan, a tágabban értelmezett kulturális hatékonyság szempontjából felvázoljuk a folklórkutatás néhány vetületét, hogy rámutassunk a kutatás szükségességére és az ebből származó előnyökre, akkor, amikor a folklórt értékesítik a műkedvelő művészi mozgalom, a kulturális nevelőtevékenység számára.

Fordította Balázs Lajos